

Foto: CC Tallia22 | sxc

Verslag

Beneluxconferentie 2017

Leren leven binnen de grenzen van onze Aarde

**22-24 november | Provincie Zeeland |
Provinciehuis Zeeland, Middelburg |
Kasteel Westhove, Oostkapelle |
Terra Maris, Oostkapelle |**

Menselijk ingrijpen in ecosystemen vormt de rode draad van alle inleidingen, filmbeelden en excursies. Bedreigingen én kansen voor de natuur komen beide aan bod, steeds vanuit het perspectief van voorlichting, educatie en onderwijs. Centraal staan de mogelijkheden van voorlichting, educatie en onderwijs rond bescherming en duurzaam gebruik van (kwetsbare) ecosystemen.

www.vvm.info/beneluxconferentie

Foto: CC BY-SA 3.0 Evalien | Wikimedia Commons

CONFERENTIEVERSLAG

INHOUDSOPGAVE

Conferentieverslag

<i>'De stem van jongeren'</i> : Student Noi Boesten	5
Dank	6
Context: de driejarige Benelux-aanpak	7
Zeeland Educatieland	8
Blik op de inhoud	10
Regionale vraagstukken en de plannen van aanpak	16
Tot slot: de resultaten	17

Bijlagen

Gedetailleerd programma	18
Literatuur	21

IVN-medewerkster Limburg Sylvia Spierts: "Noï, ik wil je graag meenemen naar de Benelux-conferentie in Zeeland. De onderwerpen zijn gericht op klimaatverandering, NME, ecosysteemverandering en duurzaamheid. Wil je mee?"

Bovenstaande vraag werd mij begin oktober gesteld. Zonder het zelf direct in de gaten te hebben gehad was dit voor mij als student/stagiair eigenlijk al het begin van de Benelux-conferentie. Het zorgde er namelijk voor dat ik opnieuw ben gaan zoeken naar de meest recente ontwikkelingen rondom het al zoveel besproken onderwerp: 'klimaatverandering'.

Ik ben tijdens deze zoektocht veel innovatieve ideeën en veel zorgwekkende feiten die in verband staan met klimaatverandering door invloed van de mens, tegengekomen. Wat echter de grootste en misschien nog wel de meest schokkende ontdekking is die ik heb gedaan, is dat klimaatverandering inmiddels bijna een ingeburgerd begrip is waar mensen niet (meer) geschokt op reageren maar hun schouders over ophalen. Het lijkt, net zoals het terrorisme dat ons steeds minder laat schrikken, een onderwerp te worden dat de gewone burger slechts aanhaalt tussen de soep en de aardappels.

Ik heb mezelf hierbij dan ook vragen gesteld over hoe dit zo is ontstaan. Is klimaatverandering een gevaar voor de veiligheid van onze toekomst? Merkt iedereen iets van klimaatverandering? Dreigen gebieden te veranderen en populaties uit te sterven door klimaatverandering? Is de omvang van de gevolgen door klimaatverandering groot? Is het iets waar de mens de boosdoener van is en kan de mens het dan ook weer omkeren? Ja, ja, ja, ja, ja..... en tot slot: ja, de mens kan het omkeren! Direct rest mij de vraag: "Waarom doen we dat niet?". Wellicht kost het te veel geld, wellicht is onze infrastructuur hier niet op afgestemd en misschien zien bedrijven geen ruimte door de prijzenconcurrentie om te veranderen. Allemaal vragen die twee antwoorden hebben. Ja, het kost veel geld maar kan op lange termijn ook veel besparen; nee, onze infrastructuur is niet afgestemd op duurzaamheid maar ja dit kan veranderd worden etc.

Met dit dubbele gevoel en de dubbele antwoorden op vragen omtrent klimaat ben ik met een bijna schuldgevoel in de CO₂ uitstotende auto gestapt richting Zeeland. Dit gevoel is vervelend dus ik probeer het te laten wegvloeien... Tijdens dit wegvloeien stijgt mijn zeespiegel en het gevoel van schuld dat bijna was weggevoerd komt terug met een stormvloed van antwoorden. Het probleem is gevonden! We zijn zelf schuld aan de klimaatverandering. Het is een dermate groot probleem dat het niet door één iemand kan worden opgelost. We willen geen schuld bekennen aan iets wat op zo een grote schaal zal gaan leiden tot rampen. DUS we proberen het te laten wegvloeien en alle kleine stapjes die genomen kunnen worden door ieder individu, worden waardeloos geacht omdat het probleem zo groot is.

Met deze gedachten en ontdekking in mijn achterhoofd ben ik woensdag 22 november tot en met 24 november naar de Benelux-conferentie gegaan en hebben we met groepen uit Luxemburg, België en Nederland verschillende vraagstukken over klimaatintegrerende maatregelen proberen op te lossen. Daarbij hebben we inspiratieve lezingen mogen bijwonen omtrent klimaat, duurzaamheid en oplossingen die kunnen bijdragen aan positieve klimaatverandering. Tijdens bijzondere excursies werden duurzame projecten en werkplekken bekeken. Tot slot werden de antwoorden op de verschillende klimaatvraagstukken gepresenteerd. Vindingrijke antwoorden op ingewikkelde vraagstukken, opgesteld in een kort tijdsbestek van in totaal drie uur. Voor mij de bevestiging dat we wel degelijk iets kunnen doen aan de klimaatverandering, namelijk: als individu iedere stap, hoe klein ook, die bijdraagt aan het tegengaan van klimaatverandering, zetten. En hiermee een basis creëren voor het laten ontstaan van een beweging van mensen die met kleine, innovatieve stappen een grote sprong kunnen maken naar een klimaatvriendelijkere samenleving.

DANK

Deze conferentie is het product van de samenwerking tussen een aantal instellingen en personen. Zonder hen was er geen conferentie geweest. En positiever: zij hebben mede de hoge kwaliteit van de conferentie bepaald!

Daarom willen wij als organisatie¹ een aantal van hen bij deze bedanken:

- Provincie Zeeland (in het bijzonder gedeputeerde Ben de Reu en medewerkers Richard van Bremen, Margo Wisse)
- Secretariaat-generaal Benelux (in het bijzonder secretaris-generaal Thomas Antoine).
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), directie Agro- en Natuur-Kennis, voor de financiering van de conferentie.
- Museum Terra Maris (in het bijzonder directeur Sven van Rijswijk).
- Stayokay Kasteel Westhove.
- Inleiders, workshopleiders en excursieleiders.
- De vertegenwoordiger van de Grande Région Michel Grevis.
- De stagestudenten van IVN-Limburg en Aeres Hogeschool, de trainee van LNV, directie Agro- en Natuur-Kennis; in het bijzonder voor hun activiteiten op het gebied van beelden, notities en teksten op Facebook. En LNV-trainee Marije van Oostenbruggen ook voor het meeschrijven aan een artikel voor LNV – waarop dit conferentieverslag is gebaseerd. Noï Boesten deed zijn ontboezeningen al hierboven.

Oorkonde aan jongeren uitgereikt.

¹ Geo Burghgraaff (NME Den Haag), Rachel Heine (VVM-bureau), Marie Thérèse van Heijningen (VVM-bureau), Joost Heilbron (VVM-bureau), Anna Regina de Jong (In2nature), Herman de Jongh (IVN), Chris Maas Geesteranus (**contactpersoon: bron-maas@gmail.com**; VVM, sectie NME), Roel van Raaij (ministerie van LNV) en Sylvia Spierts-Brouwer (IVN Limburg).

Elk jaar vindt er een conferentie plaats op initiatief van de Benelux-werkgroep NAT-EDUC² die past binnen een driejarig, gezamenlijk gekozen, overkoepelend thema. Op deze manier werken deze Benelux-partners ieder, op basis van dit thema, aan een onderling afgestemd conferentieprogramma uit dat, elkaar opvolgend, één van de pedagogische principes 'hoofd – hart – handen' aansnijden.

In 2016 organiseerde Wallonië de eerste conferentie van de periode 2016 t/m 2018, met als onderwerp **'Kan natuur- en milieueducatie fungeren als hefboom voor verandering in een wereld in crisis'**? Tijdens deze conferentie in Eupen werden zes 'sleutels' ontworpen om de complexiteit rondom leerprocessen over duurzaamheid te integreren in educatieve projecten. De sleutels³ zijn:

- Geeft het project de deelnemers een handelingsperspectief?
- Wordt in het project gewerkt aan het duiden van de collectieve visie van de groep?
- Belicht het project alle elementen van het systeem?
- Varieert het project in de pedagogische aanpak?
- Biedt het project ruimte voor 'onzekerheid' en 'diversiteit', ook voor de begeleider?
- Biedt het project de deelnemers een veilige leeromgeving?

De tweede Benelux-conferentie in dit drieluik, met als titel **'Leren leven binnen de grenzen van onze Aarde'**, vond plaats van 22 t/m 24 november 2017 in Nederland, in de provincie Zeeland op Walcheren. Tijdens deze conferentie werkten de vijf Benelux-regio's België (Vlaanderen, Brussel, Wallonië), Nederland en Luxemburg samen aan educatieve concepten voor complexe vraagstukken rondom duurzaamheid. Daarin stond het thema 'klimaatverandering' model voor deze complexiteit.

In essentie ging de conferentie om het uitwisselen van zowel inhoudelijke kennis en *good practices* en om gezamenlijke methodiekontwikkeling. Bedoeld voor educatoren, leraren, onderzoekers en beleidsmakers in de drie landen die werken aan educatie, participatie, onderwijs, innovaties en transities rond duurzaamheid. De conferentie werd grotendeels gehouden in Kasteel Westhove (Stayokay) en in het ernaast gelegen museum Terra Maris (beide te Oostkapelle).

Kasteel Westhove

Museum Terra Maris

De conferentie bouwde verder op het proces dat in 2016 was gestart. Dit keer stonden educatieve dilemma's rond klimaatverandering centraal. De conferentie in Zeeland ging verder in op deze sleutels, toegespitst op het algemene conferentiethema. De deelnemende leden van de Benelux-werkgroep was gevraagd om, in de aanloop naar de conferentie, een thema uit de eigen regio of actualiteit voor te bereiden dat daarop betrekking heeft. Die thema's werden tijdens de conferentie verder uitgewerkt in voorlopige plannen van aanpak.

In 2018 zal het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de laatste etappe van de trilogie voor zijn rekening nemen. Die conferentie zal gaan over **'Leren leven in de stad binnen de grenzen van onze Aarde'**.

² Het doel van de werkgroep EDUC – die zich bezighoudt met natuur- en milieueducatie/educatie voor duurzame ontwikkeling - is de specifieke kenmerken van iedere partner optimaal te benutten bij leerprocessen in relatie tot duurzame ontwikkeling, het delen van kennis, ervaringen, initiatieven, netwerken e.a. via een conferentie.

³ Zie www.reseau-idee.be/benelux-GR

Gastheer van de conferentie was het provinciale bestuur van Zeeland. De Benelux-deelnemers werden op woensdag 22 november bijzonder gastvrij ontvangen op het provinciehuis in de oude Abdij van Middelburg.

Daar hield eerst de secretaris-generaal van de Benelux, **Thomas Antoine**, een inleiding over de Benelux context van de conferentie waarop deze werd geopend.

Citaat:

“Benelux wil een forum zijn om samen oplossingen te vinden”.

Hij memoreerde dat de Gezamenlijke Verklaring van de Benelux-Top van de premiers d.d. 8 november 2017 de volgende titel draagt: **“Benelux as sustainable and innovative frontrunner”**⁵, wat maar weer bevestigt dat de Benelux-samenwerking hoog op de politieke agenda staat en dat duurzaamheid een onmiskenbaar aandachtspunt voor onze regeringen is!

⁴ Ludieke variant op het tijdens de culturele avond voorgedragen lied ‘Het Veerse Gat’ van Jaap Fischer waarin hij zingt over ‘Zeeland **recreatieland**’ (zie www.youtube.com/watch?v=nnLQ6yopncY).

⁵ http://www.benelux.int/files/3315/1024/1884/Declaration_Benelux_as_sustainable_and_innovative_frontrunner-FL-NAL_003.pdf

Voorts staat er onder de horizontale component 'duurzaamheid' in het huidige Benelux-werkprogramma 2017-2020 specifiek het volgende: ***“De educatie en bewustmaking van ondernemingen en burgers zijn sleutelementen om de transitie naar een meer duurzame maatschappij te helpen vormgeven”***⁶. Bestaansgrond van de conferentie en uitdrukkelijk mandaat!

Tevens werd benadrukt dat onze samenleving verschillende crisissen (op het vlak van klimaat, economie, energie, maatschappij, ecologie, ...) doormaakt, waardoor de omslag naar een nieuw maatschappijmodel noodzakelijk is. Een indicatie als basis voor een antwoord: educatoren, leerkrachten, begeleiders, ... als 'multiplicatoren' (rol van essentiële schakel voor de burger om hem bewust te maken van en inzicht te verschaffen in de uitdagingen en zodoende tot actie aan te zetten en te leren op bewuste en verantwoorde wijze te consumeren). Op die manier **dragen elk jaar tientallen duizenden jongeren en volwassenen er op hun niveau wat meer toe bij om een antwoord op deze uitdagingen te bieden!** En zeker op Benelux-niveau, drie dichtbebouwde en dichtbevolkte landen.

Ben de Reu, gedeputeerde van de provincie Zeeland, hield een inleiding over het provinciale beleid rond duurzame ontwikkeling, met nadruk op de circulaire economie.

Citaat:

“De huidige generatie moet (eigenlijk) doen wat wij (de vorige generatie) hebben nagelaten maar ook hebben veroorzaakt”.

Alleen al de Zeeuwse wapenspreuk 'Luctor et emergo' ('Ik worstel en kom boven'; gesymboliseerd door de leeuw in de vlag) daagt uit tot reflectie. Daarnaast heeft Zeeland een historie van bedreigingen door watersnoodrampen (zoals de laatste in 1953⁷) en het (technologische) antwoord daarop in de vorm van de Deltawerken. Maar er spelen meer kwesties:

- Spanning tussen recreatiedruk en toeristenindustrie versus natuurbehoud, rust en ruimte.
- De agrarische sector worstelt met verzilting, maar is ook innovatief met landbouw op zee (zeewier) en zilte teelten (groenten en akkerbouwgewassen).
- Daarnaast heeft de provincie Zeeland sinds een aantal jaren een actief duurzaamheidsbeleid rond circulaire economie.

De provincie Zeeland fungeerde dus, behalve als decor van de conferentie, tegelijkertijd ook als een concreet voorbeeld van de aanpak van complexe duurzaamheidsvraagstukken. De Zeeuwse kustecosystemen verduidelijken wat een mogelijk gevolg van klimaatverandering kan zijn en hoe de mens daarmee is omgegaan.

⁶ <http://www.benelux.int/nl/publicaties/publicaties-overzicht/gemeenschappelijk-werkprogrammameenschappelijk-werkprogramma-2017-2020>

⁷ Zie bijvoorbeeld https://nl.wikipedia.org/wiki/Watersnood_van_1953.

BLIK OP DE INHOUD

Tijdens de drie dagen van de conferentie gaven een aantal experts een presentatie over hun vakgebied. Zo sprak tijdens de **eerste dag** van de conferentie **Ruud Koornstra**, de eerste Nationale Energiecommissaris, over de noodzaak van (energie)transities en de samenwerking tussen samenleving, overheid en bedrijven; ieder vanuit eigen positie en kwaliteit. In plaats van klimaatverandering te zien als een bedreiging vat Ruud het als een kans op waar de Benelux koploper in kan zijn. Zijn enthousiasme en overtuigingskracht werkten aanstekelijk en motiverend op de deelnemers.

Citaten:

“De individuele mier is op zich een dom wezentje maar met elkaar vormen mieren een heel intelligent systeem; de individuele mens is op zich een heel intelligent wezentje maar vormt met elkaar vaak een behoorlijk dom systeem”.

“Wat we veel te veel doen is overal iets van vinden. Laten we eens stoppen met ook ‘iets’ van ‘duurzaamheid’ te vinden maar met een plan komen”.

“Wie helpt er mee om van de Benelux uiterlijk 2030 wereldwijd koploper duurzaamheid te worden? Het benodigde instrumentarium is nu al aanwezig – dat kan alleen nog maar verbeteren – om met elkaar deze transitie vorm te geven. Niks doen kun je (eigenlijk) niet maken. Benelux: ga voor wereldkampioen duurzaamheid; durf groot te dromen en heb het lef om het te doen”.

Een aanvullende insteek koos, daarna, **Rebekah Tauritz**, PhD onderzoekster aan de University of Edinburgh. Zij vertelde over haar onderzoek naar pedagogiek en didactiek in onzekere tijden. Aangepaste methoden zijn nodig om jongeren te inspireren zich medeverantwoordelijk te voelen voor en deel te nemen aan transities. De vraag daarbij is over welke competenties en vaardigheden kinderen en jongeren in dat geval zouden moeten beschikken. Daaraan werkt ze ook in haar proefschrift.

Citaat:

“We moeten zelf en met elkaar leren om te gaan met onzekerheden door onzekerheidscompetenties te ontwikkelen: waarderen, tolereren, reduceren”.

Tijdens de **tweede dag** stond de ochtend voornamelijk in het teken van excursies. De bedoeling daarvan was dat de excursiethema's inspiratie zouden leveren voor de thema's die in de vier regionale groepen werden uitgewerkt. De excursiethema's en -doelen waren als volgt:

Thema	Excursie
Oorzaken en gevolgen van extreme weersuitingen	Fietsexcursie Waterhouderij Walcheren (http://waterhouderij.nl).
Bewustwording van andere voeding, nieuwe landbouw	Zilte teelt/alternatieve keuzen. Wierenexcursie Wildwier (http://wildwier.nl).
Recreatiedruk in stedelijk gebied	Gemeente Veere: conflict toerisme/recreatie en leefbaarheid; hoe gaat men daarmee om? Wandelexcursie (www.veere.nl/projecten/bestuur/projecten_47879/item/projecten-domburg_86545.html).
Kan ruimtelijke ordening het klimaat redden?	Project Waterdunen: combineert natuur, recreatie en gebiedsontwikkeling in een innovatieve kustversterking met veiligheid als randvoorwaarde. Rondleiding door Oranjestad-gebied (http://www.waterdunen.com).

Op 'Neeltje Jans' werd aan het eind van de ochtend een inleiding gegeven over de historische noodzaak van dit imposante Deltawerk. Tijdens een levensechte, ruimtevullende presentatie ervoeren de deelnemers hoe erg de watersnoodramp van 1953 was geweest voor grote delen van de Zeeuwse bevolking.

's Middags zette de Luxemburgse bosexpert **Marc Parries** uiteen welke gevolgen de orkaan van 2015 in de Luxemburgse bossen had. Een relatie met klimaatverandering (steeds frequentere en heftigere wisselingen in het weer) werd gelegd.

Voor bosbeheer en -exploitatie had dat nogal wat consequenties zoals de plotselinge beschikbaarheid van veel m³ hout. Bovendien heeft men sindsdien in het beheer meer rekening gehouden met educatieve mogelijkheden van het bos. Daarmee sloot hij aan bij het door de Luxemburgers meegenomen vraagstuk, zie onder *Regionale vraagstukken en de plannen van aanpak*.

Tenslotte vond later op de middag een viertal inspirerende workshops plaats.

WoesteLand Academie, Marit de Koning

Thema: 'Cursus didactiek voor jongeren'

Workshop over 'Hoe je bereik je pubers met educatie over duurzaamheid?'

In een leuke en actieve workshop lichtte Marit wat tipjes van de sluier op. Om 'Wat zijn pubers eigenlijk?' kun je in een dergelijke workshop natuurlijk niet heen. In de puberteit worden de hersenen *gerewired*, is er een sterke verandering in de hormonale huishouding en de mentale wereld. Al deze veranderingen hangen uiteraard ook met elkaar samen. Hoewel we de puberteit (vaak) als een lastige fase zien, is die voor de vorming van elk individu wel essentieel.

In een originele, best confronterende oefening werden we even terug naar de puberteit 'geteleporteerd' en moesten we een houding van toen aannemen. Ondertussen vertoonde ze een powerpointpresentatie die we in ons probeerden op te nemen. Het bleek nagenoeg onmogelijk om (alle) signalen van 'buiten' op te pikken.

Driekwart van de boodschappen en afbeeldingen uit de powerpoint waren we alweer vergeten of hadden we helemaal niet gezien. Zo vergaat dat ook pubers in hoge mate.

Puberthema's zijn bijvoorbeeld: vrienden, erbij horen, imago, gezien worden, uiterlijk, hobby's, uitgaan, relaties/verliefdheid, chillen/met rust gelaten worden, wereld willen zien, grenzen opzoeken, experimenteren, korte termijn, muziek, idolen, Instagram, snapchat, telefoon.

We moeten ook bedenken dat er heel veel educatieve, maatschappelijk relevante boodschappen op pubers worden afgevuurd (denk aan voorlichting over drugs, alcohol, roken, veilige seks, enz.). Er is heel veel 'competitie om hun aandacht te trekken' en dan willen wij ook nog de duurzaamheidsboodschap kwijt. Dus je moet dat goed en weloverwogen doen en niet geforceerd proberen één van hen te zijn. Dan word je überhaupt niet gezien of gehoord. Het kan met concrete boodschappen uit het hier en nu, gekoppeld aan thema's die hen bezighouden. Stel ze ook in staat zelf oplossingen voor vraagstukken te vinden.

Citaat:

"Wil je pubers betrekken dan moet je ze in staat stellen om eigen oplossingen te vinden".

Gemeente Haarlem, Anne Michiels van Kessenich
--

Thema: 'Maatschappelijke participatie door jongeren in tijden van risico's en onzekerheid'

De interactieve workshop begon met een oefening waarin deelnemers dingen, die ze over de wereld hoorden toen ze zelf jong waren, vergelijken met de dingen waar kinderen van vandaag aan worden blootgesteld. Met een tweede oefening werd duidelijk hoe het veranderen van iemands verantwoordelijkheidsbe-

sef (met betrekking tot een specifieke situatie) zijn kijk op en ook ideeën over situaties die hij tegenkomt, verandert.

Dé vraag die moet worden opgepakt, is: hoe kunnen we echt betrokkenheid krijgen bij duurzame ontwikkeling? Anne heeft in haar workshop laten zien dat dit bij kinderen kan door een specifieke leeromgeving te ontwerpen. Die kan hen helpen hun creativiteit te behouden evenals hun natuurlijke vermogen om informatie uit verschillende domeinen te combineren tot één geweldig interactief verhaal.

Kinderen hebben het recht om betrokken te zijn en verantwoordelijkheid te nemen voor keuzen die wij maken. We kunnen hen dit leren, door ze eerder te betrekken bij besluitvormingsprocessen en er zeker niet van uit te gaan dat ze daartoe (nog) niet in staat zijn. Anne wil dit in Haarlem veranderen door kinderen in een verantwoordelijke positie te brengen als planner of politicus, door ze informatie te laten verzamelen, risico's en voorkeuren te leren afwegen om te komen tot een samenhangend oordeel. Een analogie van het IVN-project 'Scholen voor duurzaamheid'⁸ ligt voor de hand. Belangrijk daarbij is ook dat ze leren keuzen te verdedigen omdat er over 'alles' meningsverschillen zullen zijn.

⁸ Zie bijvoorbeeld www.youtube.com/watch?v=uREhl8agsXc.

Thema: 'Het 'klimaatkonijn', dat zijn we zelf'

De kern van de workshop was een bespreking van vier strategieën van gedragsverandering die momenteel in lokaal klimaatbeleid worden uitgevoerd. Daarbij werd expliciet gemaakt hoe je daar gebruik van kan maken in je eigen praktijk en ging Anne-Marie dieper in op emoties (daar gaan we nu vaak omheen). *Sta je zelf wel in contact met je gevoel over klimaatverandering en ecocide? Praat je er over? Met wie? Wat zijn de hobbels die wij ervaren? Hoe kunnen we het gesprek verder aanjagen in ons werk? Wat zijn onze verdedigingsmechanismen?*

In de *Psychologie voor Duurzaamheid*⁹ wordt diep ingegaan op drijfveren, verlangens, framing, waarden, nudgen en storytelling. Anne-Marie gaf aan dat er voor haar een wereld openging.

Klimaatverandering is de olifant in de porseleinkast. We zitten er IN en ZIJN de olifant. We vinden in theorie een stabiel klimaat en gezonde natuur superbelangrijk. Maar een fijne, verre vakantie met onze dierbaren ook. Dagelijks hebben we tientallen conflicterende verlangens. En soms hebben we niet eens een echte keus. Dat resulteert in gevoelens van wanhoop, schuld en machteloosheid. Die zetten persoonlijke verdedigingsmechanismen in werking: ontkenning door extreme rationalisatie en ontkennen van verantwoordelijkheid. We staan maar heel even stil bij het klimaatprobleem en *zip*, zijn we weer weg¹⁰. **Maar ergens knaagt dat aan ons.**

De klimaatpsychologie klopt nu op de deur van de klimaatcommunicatie. Om de professionals erop te wijzen zich niet alleen met *selling and telling* van duurzaamheid bezig te houden maar vooral ook dieper te graven, met als een fundamentele vraag: hoe kunnen we door die verdedigingsmechanismen, die weerstanden heen breken?

Hoe pak je dat met elkaar en je doelgroepen aan? In elk geval samen. Zoeken naar nieuwe oplossingen, aanboren van (ieders) creativiteit en tegelijkertijd het "klimaatkonijn" recht in de ogen kijken. Want dat konijn, dat zijn we zelf. De oproep: Praat over het klimaat, zonder oordeel en met empathie.

Stichting Oikos, Christiaan Hogenhuis

Thema: 'Iedere stem telt, bottom op én vanaf de top: transitie als maatschappelijk leerproces'

De workshop begon met een intro en ging verder met 'Kaarten op tafel', een kennismaking in kleinere groepen met als centrale vraag: "Wat is jouw belangrijkste associatie met duurzaamheid"?

Citaten:

"De transitie van duurzaamheid vereist veel improvisatie. Te vergelijken met een jazzimprovisatie: een continu proces van afstemmen van een kakofonie van geluiden, wil het blijven klinken".

"Doen is het nieuwe denken" aldus het Nederlandse kabinet. We staan graag al snel in de 'to do' stand. We moeten echter voldoende tijd reserveren voor (zelf-)reflectie, het eigenlijke waarom en hoe, alvorens vol op 'do' in te zetten".

⁹ Zie bijvoorbeeld de collegereeks van de Impact Academy (www.impact-academy.nl/).

¹⁰ Zie de verzuchting van Noï Boesten bovenaan dit verslag.

Na een paar associaties volgde een 'socratisch gesprek' over onze Aarde. Wat moesten we eigenlijk met de titel van de conferentie: 'Onze'? 'Grenzen'? 'Leven'? 'Leren'? Nadenken over deze begrippen gaf aan dat er aan de/een transitie naar duurzaamheid nogal wat consequenties vast zitten.

We leggen alle levende wezens (plant, dier, mens) grenzen op; maar hoe zit dat met onszelf, ons eigen handelen als we ondanks alles toch blijven vliegen, onze rijkdom normaal vinden, ons niet verantwoordelijk voelen voor of gedragen naar de oplossing van grote wereldproblemen en vooral ook van elkaars problemen of armoede?

Eigenlijk hadden we vooraf geen beeld van die consequenties. De leefbaarheid staat onder druk waarbij de planeet wel zal overleven maar het maar de vraag is of dat met ons erop is. Bij de noodzakelijke transitie gaat het om een mix van persoonlijke houding, verbinding en reflectie. Om zaken waar we waarde aan hechten, onze houding van 'binnenuit' (*Down to Earth!*), dialoog, *lifelong*, samen optrekken enz. In grote lijnen werd vastgesteld dat duurzaamheid:

- Niet alleen om feiten gaat maar over waarden, interesses en verbanden.
- Niet alleen over producten en diensten gaat maar over systeemverandering en complexiteit.
- Niet over controlemanagement maar over gezamenlijke improvisatie op vrijwel elk niveau.
- Geen individuele maar een gezamenlijke inspanning vraagt: iedere stem telt.
- Geen vaste stip aan de horizon is maar een zoektocht, een proces van proberen en improviseren.

Duurzaamheid is dus een uitermate complex geheel. Wellicht zelfs een Gordiaanse knoop (die is niet te ontwarren) maar in elk geval zo complex dat die op allerlei niveaus moet worden aangepakt. Daarvoor is coöperatie, communicatie en improvisatie nodig. We moeten ons echter voortdurend realiseren dat we alles met een gekleurde bril zien. Die gaat uit van hoe we nu leven, onze positie, niet willen inleveren!

Al met al inhoudelijk een confronterende workshop; en daarmee heel educatief, reflexief moment.

Op de **derde dag** hielden **Max van Deursen en Martijn Visser**, de VN-jongerenvertegenwoordigers duurzaamheid, een inspirerende presentatie over de rol van jongeren in denken en doen rond duurzaamheid en hoe verschillende organisaties, zoals de VN, hierin een educatieve en activerende rol kunnen spelen.

Citaat:

“Werk aan de winkel: slechts 40% van de Nederlandse bevolking denkt dat fossiele brandstoffen invloed hebben op klimaatverandering”.

Daarna sprak **Jitske van Popering-Verkerk**, werkend aan de Erasmus Universiteit, over participatie en maatschappelijk initiatief in complexe en onzekere maatschappelijke situaties.

Volgens haar moet men bij samenwerking niet streven naar een gemeenschappelijk doel, want daar is haast nooit sprake van. Immers, daar spelen verschillende belangen; men kan beter zoeken naar de grootste gemene deler, waar ieder – overheden, onderzoekers, ondernemers en veldwerkers – vanuit de eigen achtergrond iets unieks aan kan en wil bijdragen.

Citaat:

“NGO’s moeten de overheid vragen te participeren bij burgerinitiatieven in plaats van andersom”.

REGIONALE VRAAGSTUKKEN EN DE PLANNEN VAN AANPAK

De conferentie bestond uit een reeks verschillende activiteiten waaronder presentaties, excursies, workshops en bijeenkomsten van de regionale groepen. Met al die baggage konden de deelnemers in die groepen verder bouwen aan het eigen, meegenomen vraagstuk, uitmondend in een voorlopig plan van aanpak. Elke Benelux-regio bracht hiervoor een thema in, waarbij educatie en/of onderwijs rond bedreigingen en kansen voor ecosystemen, milieu en duurzaamheid aan bod kwamen.

Binnen deze groepen werd nagedacht over nieuwe concepten en methodieken voor complexe vraagstukken rondom duurzame ontwikkeling, steeds vanuit het perspectief van voorlichting, educatie en onderwijs. Vervolgens werden de ontworpen concepten in enkele gevallen (zoals in de groep Wallonië/Brussel) getoetst aan de bruikbaarheid van 'Eupense sleutels' in het voorstel. Die bleken in het algemeen goed bruikbaar.

Ook **Sven van Rijswijk**, directeur van Terra Maris, had de sleutels al toegepast als kwaliteitscriteria bij de verdieping van de eigen museale educatie-activiteiten. Dit kan reden zijn om deze sleutels – als product van de Benelux-werkgroep – in het NME-werkveld onder de aandacht te brengen.

Het vooropgezet idee was dat de regio's na de conferentie verder zouden gaan met het uitwerken van het voorstel ten behoeve van een vertaalslag naar de eigen situatie. De voortgang daarvan zal in de conferentie van 2018 worden gegaand. Onderstaand volgt een korte beschrijving van de voorstellen¹¹.

Luxemburg kwam met een casus om een bosgebied, dat recentelijk deels was vernietigd door een orkaan, in te zetten als een bewustmakings- en educatie-instrument rond steeds extremere weersomstandigheden als gevolg van klimaatverandering.

Informatie: Eric Schweicher (eric.schweicher@snj.lu)

Wallonië en het **Brussels Hoofdstedelijk Gewest** trokken samen op en ontwikkelden een model voor jonge kinderen om zelf natuurgebieden te ontdekken. Daaruit kunnen ze – al of niet met educatoren of leraren - conclusies trekken over de ecologische en culturele waarden van het gebied. Er zijn twee voorbeeldgebieden toegelicht: de Hoge Venen en het Zoniënwood in Brussel.

Informatie: François Beckers (francois.beckers@reseau-idee.be)

Het vraagstuk van **Nederland** ging over hoe NME-centra hun gemeenten actief kunnen ondersteunen bij de uitwerking van de klimaatopgaven richting onderwijs en bevolking. Dit naar aanleiding van een vraag van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Een 'kerngroep' gaat het voorstel uitwerken en in de loop van 2018 aanbieden aan die organisatie.

Informatie: Geo Burghgraaff (geo.burghgraaff@denhaag.nl)

Vlaanderen legde het accent op de participatie van burgers bij het inrichten van de ruimte en duurzaam bouwen, als bijdrage aan klimaatadaptatie in de stedelijke omgeving. Daarbij werd de 'formule' $E \approx D^2/W^2$ gebruikt (Educatie $\approx$ Denken en Doen/Wonen en Werken).

"Gelukkig is NME geen wiskunde", meldde één van de groepsdeelnemers.

Informatie: Jürgen Loones (jurgen.loones@vlaanderen.be).

¹¹ Indien lezers willen bijdragen aan één of meer projecten, dan kunnen zij zich melden bij de in het kader genoemde contactpersonen.

TOT SLOT: DE RESULTATEN

De conferentie werd door veel van de 90 deelnemers benoemd als een succes. Behalve de waardevolle input waarmee de regio's thuis mee aan de slag kunnen, heerste er gedurende de gehele conferentie een bijzonder collegiale sfeer en gingen de deelnemers met nieuwe inspiratie en energie naar huis. De kracht van de Benelux-conferenties ligt de laatste jaren dan ook grotendeels in de grote diversiteit aan professionele achtergronden van de deelnemers, in de ongedwongen uitwisseling en in het bijscholingseffect dat van de conferenties uitgaat.

De conferentie heeft diverse publicaties en andere resultaten opgeleverd:

- Een gemeenschappelijk rapport (dit document)
- Een artikel bestemd voor de leden van de VVM Netwerk van Milieuprofessionals en het Nederlandse ministerie van LNV, in Milieu 23(2017)7; zie [Leren leven binnen de grenzen van de Aarde](#).
- Bijdragen van de tijdens de conferentie aanwezige studenten, in de vorm van berichten en foto's op @beneluxnmedo.
- 4 te ontwikkelen projectvoorstellen (zie hierboven).
- Input voor de Benelux-conferentie van 2018 in Brussel: vakmatige inbreng via dit rapport, in Brussel: mogelijke terugblik op de conferentie op Walcheren en voortgang van de regionale groepen.
- Toekomstige samenwerking met de Grande Région¹²
- Literatuur/websites (zie bijlage 2).
- Een voorstel voor een gemeenschappelijk project over educatie voor duurzame ontwikkeling (zie hieronder).

Een oproep tot belangstelling voor internationale projectsamenwerking

Over een lang gekoesterde wens van de werkgroep NAT EDUC om namens de landen van de Benelux voor het werkveld van EDO een Europees project of programma aan te vragen, is in de wandelgangen van de conferentie gesproken met Michel Grevis. Als oud-lid van de werkgroep en "ambassadeur" van de Grande Région heeft hij de conferentie meegemaakt en les travaux EDD¹³ qui sont menés au sein de la Grande Région toegelicht. Hierdoor is hij in contact met een groot en divers netwerk van organisaties waarin voorlichting, educatie en actie voor uiteenlopende doelgroepen in zijn vertegenwoordigd.

De Grande Région is, evenals de Benelux, geen formele rechtspersoon en kan dus geen Europese aanvragen indienen. Dat kan wel vanuit een grote organisatie in één der landen of door een samenwerkingsverband van bijvoorbeeld enkele organisaties, uit elk van de landen. Gezien de regionale thema's en de actualiteit lijkt 'klimaatverandering' het meest voor de hand liggende hoofdthema, vanuit de insteek waar het educatieve werkveld accenten kan leggen: klimaatadaptatie. De komende Benelux-werkgroepvergaderingen in Brussel zal worden gezien of er voldoende enthousiasme is voor een dergelijk project.

Concrete suggesties kunnen worden gestuurd aan h.dejongh@chello.nl.

¹² Cf. <http://www.granderegion.net>

¹³ <http://bne-grossregion.net/fr/>

BIJLAGEN

1. Gedetailleerd programma van de conferentie

Woensdag 22 november

11-12 uur	Registratie en briefing van procesbegeleiders in Provinciehuis, Middelburg
<i>*Middag:</i>	
12.30 uur	Lunch in Provinciehuis
13.30 uur	Welkom door Roel van Raaij (medewerker ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit), namens NL-delegatie van de Benelux-werkgroep
13.33 uur	Opening conferentie door Thomas Antoine (secretaris-generaal van de Benelux)
13.45 uur	Context van de conferentie door Roel van Raaij; daarna terugblik op de conferentie 2016 in Eupen door François Beckers (Réseau IDée, Wallonië)
14.15 uur	Inleiding door Ruud Koornstra (Nationale Energiecommissaris): Noodzaak van energietransitie; samenwerking tussen samenleving, overheid, bedrijven
14.45 uur	Pauze
15.15 uur	Inleiding door Rebekah Tauritz (PhD onderzoeker University of Edinburgh): Pedagogiek en didactiek van duurzaamheid in onzekere tijden
15.45 uur	Aftrap groepsgesprekken door Sven van Rijswijk (directeur museum Terra Maris); daarna gesprekken in 4 groepen over de meegenomen vraagstukken
17.15 uur	Inleiding door Ben de Reu (gedeputeerde van de provincie Zeeland): Speerpunten van Zeeland op gebied van duurzaamheid, recreatie, zilte teelten en beheer van kustecosystemen
17.45 uur	Vertoning van een tweetal filmpjes over duurzame viskweek door Mart Scherp (viskwekerij Kingfish Zeeland); aansluitend borrel
<i>*Avond:</i>	
18.30 uur	Diner in Provinciehuis
20.00 uur	Naar Terra Maris: film Down to Earth ¹⁴ ; gesprek o.l.v. Anna Regina de Jong (Stichting in2nature), Charlène Sloof (DOWN to EARTH Collective) en Marc Naessens (Benelux)

¹⁴ Door technische problemen is de vertoning van deze film niet doorgegaan.

Donderdag 23 november

*Ochtend:

7.30 uur Ontbijt

8.15 uur Inleiding op thema-excursies door Sylvia Spierts (IVN Limburg) op parkeerplaats

9.00 uur Excursies in groepen:

- **Fietsexcursie Waterhouderij Walcheren:** Agrarische samenwerking t.b.v. zoet water
- **Wierenexcursie Wildwier:** Gedragsverandering bij burgers t.a.v. voedsel
- **Wandelexcursie Domburg:** Recreatiedruk
- **Wandelexcursie Oranjezon (inclusief project Waterdunen):** Ruimtelijke ordening en klimaat

12.00 uur Aankomst bij Neeltje Jans met koffie en wat lekkers; programma over de Deltawerken; aansluitend lunch; vervoer naar Terra Maris

*Middag:

14.30 uur Lezing door Marc Parries (Administration de la nature et des forêts du Luxembourg): 'De stilte na de storm'; een voorbeeld van duurzame aanpak rond bosbouw in Luxemburg

15.00 uur Keuze uit 4 workshops van 1 uur op verschillende locaties, met bouwstenen voor de 'regionale' vraagstukken en nabespreking:

- **WoesteLand Academie (Marit de Koning):** Cursus didactiek voor jongeren
- **Klimaatverbond (Anne-Marie Pronk):** Het 'klimaatkonijn', dat zijn we zelf
- **Gemeente Haarlem (Anne Michiels van Kessenich):** Jongeren voorbereiden op maatschappelijke participatie in tijden van risico's en onzekerheid
- **Stichting Oikos (Christiaan Hogenhuis):** Iedere stem telt, *bottom* op én vanaf de top: transitie als maatschappelijk leerproces

17.15 uur Vervolg gesprekken in de 4 groepen: verwerking van bruikbare elementen voor eigen vraagstuk: uit film, excursies en middagprogramma

18.00 uur Borrel

*Avond:

18.45 uur **Groep 1:** Zeeuws diner in Stayokay; daarna introductie van educatief/ludiek klimaatboekje door Anneke van Veen (Gemeenten voor Duurzame Ontwikkeling) in buitenlokaal Terra Maris

Groep 2: Introductie educatief/ludiek klimaatboekje door Anneke van Veen in buitenlokaal Terra Maris; daarna Zeeuws diner in Stayokay

21.00 uur Culturele avond met eigen inbreng (zang, instrument, act, voordracht, gedicht)

Vrijdag 24 november

**Ochtend:*

8.00 uur

Ontbijt

9.00 uur

Inleiding door Max van Deursen en Martijn Visser (VN-jongerenvertegenwoordigers duurzaamheid): Klimaatvraagstuk vanuit mondiaal perspectief:

- Wat is de rol van educatie om complexe, grensoverschrijdende duurzaamheidsvraagstukken aan te pakken?
- Wat kan de VN op dit gebied betekenen; en jongerenorganisaties?
- Waar liggen de grootste educatieve uitdagingen voor de toekomst?

9.45 uur

Inleiding door Jitske van Popering-Verkerk (Onderzoeker Erasmus Universiteit): Participatie en maatschappelijk initiatief in complexiteit en onzekerheid

10.15 uur

Bewerken in de regiogroepen van de eigen voorstellen tot concrete plannen voor eigen land/regio/gewest waarin ook:

- Nieuwe educatievormen (zie inbreng van diverse sprekers)
- Samenwerking met onverwachte intermediairen¹⁵ (zie 'Eupensleutels')

N.B. Koffie/thee tijdens de werkzaamheden

11.30 uur

Gevisualiseerde eindpresentaties door vertegenwoordigers van de groepen; bevraging door de dagvoorzitter over concrete voornemens in de 5 Beneluxregio's

12.30 uur

Korte vooruitblik op de conferentie 2018 in Brussel door François Beckers (Réseau IDée, Wallonië)

12.40 uur

Samenwerking met de Grande Région door Michel Grevis (responsable du Centre EDD de jeunesse Hollenfels, Luxemburg)

12.50 uur

Korte evaluatie en sluiting van de conferentie o.l.v. de dagvoorzitter; individuele reflectie op de uitkomsten van de conferentie

**Middag:*

13.30 uur

Lunch

14.00 uur

Vertrek

¹⁵ Bijvoorbeeld banken, bedrijven, verzekeringen, vakbonden e.d.

2. Literatuur

Anon., 2011. Apprendre le développement durable – agir pour l’avenir. Stratégie nationale d’éducation pour un développement durable. Gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg.

Anon., 2012. Recueil des acteurs de l’Education au Développement Durable au Luxembourg. Gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg.

Anon., 2012. Charte « Education au Développement Durable ». Gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg.

Anon., 2017. Witboek Ruimte Vlaanderen. Departement Ruimte Vlaanderen.

Grevis, Michel und Andrea Teuchert, 2014. Bildung für nachhaltige Entwicklung für Kinder und Jugendliche. Service National de la Jeunesse, Luxembourg.

Poeck, Katrien Van en Jürgen Loones, 2010. Educatie voor duurzame ontwikkeling: de vlag en de lading. Vlaamse Overheid, Departement Leefmilieu, Natuur en Energie, Brussel.

Wolf, Martin de (red.) e.a., 2011. Lesgeven over duurzame ontwikkeling. Didactische handreiking. Garant, Antwerpen/Apeldoorn.

Websites

De 6 Eupensleutels: www.reseau-idee.be/benelux-GR/fr/pdf/herschrijg-6%20sleutels-voor-educatie-over-complexiteit.pdf

Departement Omgeving: Een territoriaal ontwikkelingsprogramma (T.OP) voor de kust : www.ruimtelijkeordening.be/NL/Beleid/Beleidsontwikkeling/TOP-projecten/TOP-Kustzone

Leo Van Broeck (Vlaams bouwmeester): <http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/cultuur%2Ben%2Bmedia/kunsten/1.2708331>

[file:///C:/Users/Chris/Downloads/247507f%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/Chris/Downloads/247507f%20(4).pdf)

www.bookmatch.nl/studieboeken/9789044127669-Lesgeven-over-duurzame-ontwikkeling

www.rug.nl/research/energy-environmental-sciences/research-and-projects/publications/software/strategem

<http://mitsloan.mit.edu/sustainability/profile/fishbanks>

www.unesco.nl/onderwijs/open-educational-resources

<http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002197/219752e.pdf>

<http://assets.wwf.org.uk/downloads/linkingthinking.pdf>

[www.researchgate.net/publication/291687541 A pedagogy for Uncertain Times](http://www.researchgate.net/publication/291687541_A_pedagogy_for_Uncertain_Times)

www.samsam.net/leerkrachten/wereldburger-met-ketchup/

<http://tule.slo.nl/OrientatieOpJezelfEnWereld/F-L43.html>

www.boorintranet.nl/cp/uploads/nieuws/KO010-brochure-d2_1370439774.pdf

<http://edepot.wur.nl/233474>

David W. Hicks

[Home](#) [About Me](#) [Long Transition](#) [Global Dimension](#) [Futures Perspective](#) [Sustainable Schools](#) [Ideology & Education](#) [Publications](#) [Downloads](#) [Links](#)